

så lang som oberstens, må Tordenskjold nødvendigvis fægte med strakt arm og med højre side mod modstanderen for at være så lidt udsat som muligt. Svenskeren støder med højt løftet kårde oppefra og nedefter og rammer naturligt Tordenskjold i eller ved skulderen, kården glider ned gennem skuldermuskelen (musc. deltoideus), strejfer den bagerste del af nøglebenet (clavicula), går gennem lungehinden (pleura) og højre lungelap (lobus) ind i hjertesækken (pericardium)¹.

Som yderligere prøve på den nye tydnings rigtighed kan man drage sammenligning med de angivelser om duellen og Tordenskjolds sår, der findes i de oven for nævnte kilder til begivenheden. Kammertjeneren Kold siger, at den svenske kårde gik ind under Tordenskjolds højre arm i en kvart, så klingen igen gik ud bag af skulderen. Legationssekretær Jessen meddeler², at stødet var anbragt mellem første og andet ribben ovenfra, at det var trængt gennem lungen indtil rygraden og havde overskåret begge arterier.

Disse to angivelser stemmer udmærket overens med det resultat, der kom ud af tydningen, og der er vel næppe heller nogen tvivl om, at et sådant enkelt stød, ført af en kraftig og øvet arm, har kunnet virke øjeblikkeligt dræbende.

2.

Om kapitelstakst og kornmål³.

af

Kristof Glamann.

Næppe noget kildemateriale er blevet flittigere benyttet til at illustrere de danske kornpriser i det 17. og 18. århundrede

¹ Lægerne Viggo R. Jensen, Brønshøj, og Jorgen Andersen, Serum-instituttet, takkes hermed, henholdsvis for udlån af fotografier af lommebogen og for forklaring af de faglige termini.

² I indberetning af 4/12 1720, i Personalhist. Tidsskr. 6. r. V, 164.

³ Da en stor del af materialet til denne skitse hidrører fra de af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi foretagne prishistoriske undersøgelser vil jeg gerne indledningsvis takke lederen af det prishistoriske ar-

end kapitelstaksterne. Endskønt det er evident, at spørgsmålet om kornprisen så langt fra på fyldestgørende måde belyses af disse for de forskellige stifter årligt fastsatte takster, så foreligger der adskillige vidnesbyrd om den centrale rolle kapitelstaksterne har spillet i datidens samfund som rettesnor for en lang række betydende institutioners på kornet baserede indtægter og udgifter. Kirken havde ifølge sagens natur en særlig interesse i kapitelstaksten og Danske Lovs 2-22-16 bestemte, at kirkens korn og anden landgilde skulle takseres således, »at både kirkernes bedste rammes, og varerne ej så dyre sættes, at ingen vil dem købe, så at de bliver hos kirkeværgerne beliggende, dem og kirkerne til skade.«¹ I reskriptet af 9. dec. 1699 hed det, at kapitelstaksten skulle fastsættes hvert år inden Kyndelmisse af stiftamtmand og biskop, som forinden måtte skaffe sig underretning om, hvad kornet kostede i købstæderne og på landet. Desværre er der for tiden frem til det 18. århundredes slutning kun bevaret lidt af det prismateriale, der har været vejledende for myndighederne ved fastsættelsen af kapitelstaksterne; man kan for Sjællands vedkommende se, hvorledes det fra 1670'erne blev nødvendigt at supplere Sjællands stifts kapitelstakst med amtskirkekøb, der bedre svarede til landekøbet i de forskellige egne, hvorved kapitelstaksternes betydning for kornhandel, afgiftsydelser og aflønning blev begrænset. Dr. Fridlev Skrubbeltrang har i en interessant artikel behandlet det sjællandske kirkekøb i det 18. århundrede, dets forhold til kapitelstaksten og til de frie markedspriser og på denne vis belyst det vigtige spørgsmål om grundlaget for taksternes fastsættelse.²

Helt enkelt må en sådan sammenligning imidlertid bl. a. forudsætte ensartethed med hensyn til de pågældende prisers arbejde, professor, dr. phil. Astrid Friis, fordi jeg her har måttet drage nytte af institutarbejdet og ligeledes med tak nævne adjunkt, cand. mag. Elly Mogensen og arkivar, cand. mag. Edit Rasmussen, der begge har bistået ved indsamlingen.

¹ I dette og følgende citater er ortografien moderniseret.

² Fridlev Skrubbeltrang: Kapitelstakster og Kirkekøb paa Sjælland i det 18. Aarhundrede, i Festskrift til Erik Arup, Kbhvn. 1946.

mont-, mål- og vægtmæssige elementer. Man har hidtil forudsat, at en sådan ensartethed var til stede. Det spørgsmål, der i det følgende skal behandles, er dette, om kapitelstaksterne for korn metrologisk kan jävnføres med de frie kornpriser. »Det kan jo nemlig ikke påstås,« som det hedder i Statens statistiske Bureau's udgave fra 1904 af kapitelstaksterne, »eller i det mindste ikke forsvares, at en genstands eller vares værdi bedømmes uden hensyn til de enheder, hvormed der regnes.«¹ Foruden det rent metodiske belyser besvarelsen af det formulerede spørgsmål også problemet om kvaliteten, uden overdrivelse et af de meget vanskelige og ofte uløselige problemer i historisk prisstatistik.

Det er velkendt, at Enevælden ved de store forordninger af 1. maj 1683 og 10. januar 1698 søgte at indføre et ensartet mål- og vægtssystem i riget. Noget skarpt brud med den forudgående tid kom disse love dog næppe til at betyde, dels fordi det i praksis ikke lod sig gøre med et slag at udrydde de lokale gamle mål, der enkelte steder holdt sig hårdnakket langt op i tiden, dels — og nok så afgørende — fordi man i og for sig ikke indførte nye, hidtil ukendte mål, men i stedet ophøjede visse almindeligt udbredte mål til rigsmål. Hvad man bestræbte sig for, var at gøre de nye mål så eentydige som mulig og gennem det af Ole Römer ledede justeringsvæsen så udbredte som mulig.² For det i denne forbindelse relevante mål, tønden, gælder det, at medens tidligere recesser og forordninger af 1602, 1615 og 1651 nok omtaler en ensartet måletønde, der med en enkelt undtagelse skal gælde for hele landet, men ikke nøjagtig fastslår dens størrelse, så giver forordningerne af 1683 og 1698 os sikre oplysninger, idet de fastsætter tøndens rumfang og/eller vægt for en række forskellige varer. Korntønden, der skulle anvendes ved udmåling af de fire kornsorter samt malt, gryn, ærter og en række andre varer f. eks. frugter og kalk, blev fastsat til et rumfang af 4.50 kubikfod eller 144 potter

¹ Statistiske Meddelelser, 4. r. XV (1904), 110.

² Se Kirstine Meyer: Danske Maal og Vægt fra Ole Rømers Tid til Meterloven (1912), 16 ff. og Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger, 2. del, (1922), 399 f.

(139.1 liter). Den deltes i 8 skæpper à 4 fjerdingkar eller 8 ottingkar. Rumfanget var fastsat uden top: »En dansk korn-tønde skal være af den størrelse, at den uden top kan holde halvfemte kubikfødder eller 144 potter,« hedder det i 1683-forordningens artikel 3. Videre lyder det i samme forordnings artikel 9: »Og skal alt det som måles med korntønden eller skæppen måles med strøgen mål og ej med top.« Dette betød imidlertid ikke, at det gamle opmål eller topmål hermed ganske var afskaffet. Tværtimod. Begge forordninger siger, at der ved betaling af tiende eller landgilde in natura skal præsteres opmål, hvilket præciseres at være 1 fjerdingkar på hver tønde ærter, hvede, boghvede, rug, malt og byg, samt $1\frac{1}{2}$ fjerdingkar på hver tønde havre. Disse bestemmelser genfindes også i forordningen af 30. aug. 1687 om landgilden. Opmålet af 1 fjerdingkar betød altså, at korntønden ved betaling af tiende eller landgilde in natura for hvedes, rugs og bygs vedkommende blev på 33 fjerdingkar eller $148\frac{1}{2}$ potter, hvilket er $\frac{1}{32}$ eller godt 3 % mere end den strøgne korntøndes rummål. For havres vedkommende blev rumfanget ialt $33\frac{1}{2}$ fjerdingkar lig med $150\frac{3}{4}$ potter eller godt 4 % større.

Forskellen kan synes ubetydelig — i middel ca. 4 % — og at påvise den ligeså pedantisk som Vielgeschrey, der i »Den Stundesløse« vil have den forliebte Leander til at gøre regnestykket: »En sælger 100 tønder rug med strøgmål for 20 rigsdaler, hvor meget højere kunne summen stige, om de var topmål?« Skatter og afgifter er imidlertid affærer, hvor der regnes nøje, og den nævnte difference har naturligvis, især hvor det drejer sig om store kvantiteter, en økonomisk betydning. Det er for så vidt slående, at forskellen lovfæstes netop i de forordninger, der bestræber sig for at gøre mål og vægt så ensartet som mulig. Lovgiverne var imidlertid i princippet ganske enige om, »at der skal være difference imellem landgildemål og anden ordinær mål som bruges i køb og salg,«¹ og har snarere lagt hovedvægten på den omstændighed, at topmålene nu blev homogene.

¹ Københavns Stadsarkiv, Kommercekollegiets Resolutionsprotokol, 10. marts 1681.

I denne forbindelse kan henvises til, at Statskollegiet i 1672 havde behandlet en række klager over misbrug med landgilden i Jylland. Landgildemål var topmål, hed det i forhandlingerne, og tønderne var flere steder gjort brede foroven og forsynet med en egegjord, så at de kunne bære en ekstra stor top. Kollegiet foreslog denne for de fattige landgildeydere skadelige trafik standset ved at dekretere ensartet mål og vægt i Jylland og fæstne opmålet til een strøgen skæppe på tonden »eller så meget, som godt kunne eragtes.«¹ I forordningen af 5. sept. 1678 om proviantskatten i Danmark for året 1679 blev det bestemt, at rug og byg leveret in natura skulle være med strøgen tøndemål, men havren derimod med »løs tøndemål« eller »løs tønne topmål«. Princippet at rug og byg leveret i korn- og proviantskat skal præsteres i strøgne tønder bibeholdes efter 1683, derimod præciseres havremålet nærmere i forordningen af 3. sept. 1687, der omhandler skatter for året 1688. Det hedder heri, at havre skal erlægges »med 1 fjerdingkar i steden for topmål på hver tønne, efter vores derom af dato den 1. maj 1683 allernådigst udgange forordning.« Som ovenfor nævnt var havretøndens top ikke 1 fjerdingkar, men $1\frac{1}{2}$ fjerdingkar, hvilket da også anføres i de senere forordninger om korn- og proviantskatten.² Kan man således konstatere, at kronen ved erlæggelsen af korn- og proviantskatterne accepterede den strøgne tønne for rugs og bygs vedkommende, bibeholdt den for havren reglen om, at landgildemål er topmål, og generelt kodificeredes denne regel for alle kornsorter ved landgilde og tiende i forordningerne af 1683 og 1698.³

Man må altså efter forordningernes ordlyd at dømme regne med to forskellige tøndemål ved korn betinget af, hvad man

¹ J. Lindbæk: Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660—1676, II (1910), 243 og 245—246.

² Se f. eks. forordningen 14. september 1697 § 3.

³ Af de senere forordninger i 18. årh. vedrørende kornskatten fremgår det, at havretoppen på $1\frac{1}{2}$ fjerdingkar tilfalder den betjent, som indkræver kornet hos landmanden. Se f. eks. frdn. dat. 19. okt. 1761 om kornskatten for året 1762, § 3.

kunne kalde for varens funktion eller oprindelse: en toptonde for afgiftskorn og en strogen tønde for alt andet korn. Men heraf følger rent logisk, at kapitelstaksten, der netop er knyttet til landgilde og tiende, metrologisk må fæstne sig til det store mål, topmålet. Er dette tilfældet kan man ikke uden videre sammenligne kapitelstaksterne med de frie markedspriser f. eks. torvepriserne der — stadig ifølge forordningerne — må bygge på den i kornhandelen gængse strøgne tønde af 144 potter. Taksternes niveau skal som helhed reduceres med ca. 4 % i middel. Spørgsmålet bliver da, om det er muligt at finde konkrete eksempler på topmålet og endvidere at konstatere dets forbindelse med kapitelstaksterne for således at verificere deduktionen.

I det store godsregnskabsmateriale, som *Instituttet for Historie og Samfundsökonomi* har gjort til genstand for en systematisk bearbejdelse i forbindelse med udarbejdelsen af en dansk prishistorie omfattende perioden fra 1660 til 1800, optræder i en række tilfælde det såkaldte *kapitelsmål*, som må være identisk med det ovennævnte topmål. Tidligst støder man på kapitelsmålet i baroniet Lindemborgs godsregnskaber.¹ Fra 1716 og frem til 1780'erne anføres målene for rug og byg, når det drejer sig om større partier og fortrinsvis ved salg til købmændene i Ålborg på den måde, at man først noterer, hvor mange tønder strøgmål partiet omfatter, dernæst reduceres til tønder kapitelsmål og på dette grundlag regnes salgssummen ud, hvilket vil sige, at kornets pris er knyttet til kapitelsmålet. Følgende omregninger kan tjene som et par typiske eksempler: »101 tønder strøgmål bliver kapitelsmål på tønden 97 tønder 6 skæpper 3 fjerdingkar« og »74 tønder 3½ fjerdingkar gør, når 1 fjerdingkar på tønden fragår, 71 tønder 6 skæpper 1¾ fjerdingkar.« I en kortere periode omkring 1745 optræder i stedet denne omregningsformel: »81 tønder løs mål med 1 tønde på snesen til opmål,«² men man vender hurtigt tilbage til den tidligere bereg-

¹ L. A. Viborg, 1714—96 med en lakune fra 1775 til 85.

² Dette er på det nærmeste 1½ fjerdingkars opmål på tønden. For øvrigt nævnes 1½ fjerdingkar på tønden for rug i 1733 (»85 tønder à 1 rd 8 sk er 92 rd 8 sk med kapitelsmål 1½ fjerdingkar på tønden«) og for bygs vedkommende tales der et par gange i 1736 om 4 % opbud.

ning med 1 fjerdingkar på tønden. Endnu i slutningen af 1780'erne bemærkes disse omregninger eller reduktioner udtrykkeligt i angivelserne af kornsalget. Hvad havren angår, anføres kapitelsmålet fra 1720 at være $1\frac{1}{2}$ fjerdingkar på tønden, f. eks.: »115 tønder 5 skæpper $1\frac{1}{8}$ pot strøgmål er lig med kapitelsmål, når $1\frac{1}{2}$ fjerdingkar på tønden fragår, 110 tønder 2 skæpper $1\frac{1}{8}$ pot.« Ved siden heraf nævnes imidlertid også topmål og løst opmål; i nogle tilfælde anvendes topmålet på sædehavre til bønderne og kapitelsmålet overvejende på godsets indkomstkorn. Endnu i 1740'erne og 1750'erne støder man på kapitelsmålet lig med $1\frac{1}{2}$ fjerdingkars opmål per tønde ved salg af landgilde-havre, men i 1760'erne synes kapitelsmålet at ændre sig til det for rug og byg gældende, nemlig 1 fjerdingkar per tønde. En opgivelse i 1766 lyder: »65 tønder med 1 fjerdingkar på tønden i steden for top,« men også det løse opmål træffer man f. eks. samme år: »Al havren sælges å 1 rd 32 sk per tønde med løstøndetopmål uden videre opmål.« I 1790—91 gøres der for sidste gang i regnskaberne speciel bemærkning om kapitelsmålet og her fradrages stadig 1 fjerdingkar per tønde.

Det må bemærkes, at regnskaberne langt fra i alle tilfælde udtrykkelig omtaler, i hvilket mål der er solgt. I enkelte tilfælde kan man endvidere se, at der ikke er blevet omregnet til kapitelsmål, f. eks. i 1725 vedrørende et parti sædebyg solgt til Erich Baggesen, Gjørup: »54 tønder rigtig strøgen korn-tøndemål efter højste akkordering som andre giver å 2 rd 32 sk per tønde,« og endelig tyder forskellige udtalelser fra skipperne, der sejlede kornet fra Ålborg til København på, at især godsets havremål har været slet, således at der viste sig at være for lidt ved udmålingen i hovedstaden, ligesom en ny forvalter i 1782 overfor godsejer Schimmelmann motiverer indkøbet af en ny korn-tønde hos justermester Trap i Ålborg med, at »den korn-tønde som mig af min formand her blev leveret, ikke alene var gammel, og med et ord, mest ubrugelig, men endog befandtes for lille, at den ikke kunne holde rigtig mål med andre korn-tønder.« Tilbage står dog kapitelsmålet som en kendsgerning, der kan dokumenteres fra århundredets begyndelse til dets slut-

ning, og et mål der i mange tilfælde svarer netop til det i forordningerne af 1683 og 1698 nævnte topmål for landgilde og tiende in natura og som i en interessant notits fra godsforvalteren i 1725 kædes sammen med kapitelstaksten, idet han skriver, at kornet næsten aldrig når højere priser end kapitelstaksten »med kapitelsmål 1 fjerdingkar på tønden af rug og byg og $1\frac{1}{2}$ fjerdingkar på havre i steden for top.«

At kapitelsmålet ikke er et specielt mål for Lindenborg ses deraf, at det også optræder i godsregnskaberne for grevskabet Samsø (Brattingsborg) og i Gisselfeld husholdningsregnskaber.¹ I grevskabet Samsøs godsregnskaber hedder det således udtrykkelig i 1725 og 1748, at bygsalget foregår efter kapitelsmål, og i 1730'erne har vi i Gisselfeld husholdningsregnskaber notitser om salg af Samsø-byg til bryggerne i København også indeholdende de karakteristiske omregninger. F. eks. sælger Gisselfeld i 1733 Samsø-byg til København (ankomst 22. okt.) således: »2.201 tønder 3 skæpper strøgen mål = 2.132 tønder 4 skæpper $2\frac{5}{8}$ fjerdingkar kapitelsmål, solgt efter Sjællands Stifts kapitelstakst 1733 à 1 rd 38 sk = 2.976 rd 70 sk.« Eller 1739, oktober måned, ligeledes byg til København: »2.419 tønder strøgen mål = 2.343 tønder 3 skæpper 1 fjerdingkar kapitelsmål solgt efter Sjællands kapitelstakst à 1 rd 44 sk = 3.417 rd 45 sk.« Med hensyn til havren nævner Brattingsborgs godsregnskaber i 1732—33, at kapitelsmålet beregnes med $1\frac{1}{2}$ fjerdingkar tønden, men det skal dog tilføjes, at man ligesom på Lindenborg kan træffe opmålet af kun 1 fjerdingkar, f. eks. 1744—45.

Kapitelsmålet nævnes også i det forslag til en nyordning af den sjællandske kapitelstakst, som sognepræst i Gentofte H.J.C. Høegh fremkom med 1797.² Heri pegede Høegh på forskellige mangler ved den sjællandske kapitelstakst, bl. a. forårsaget af Københavns prisfordyrende indflydelse i den indenlandske kornhandel. De sælgende i amterne omkring København havde ikke

¹ Grevskabet Samsøs godsregnskaber 1711—1800 på Brattingsborg. Godset Gisselfelds regnskaber 1706—40 (—1800) i det Danneskjold-Samsøes privatarkiv.

² *Oeconomiske Annaler*, bind 1 (Kbhvn. 1797), 739.

lyst til at slutte handel efter den sjællandske kapitelstakst, især ikke bønderne »hvilke altid helst torve, allerhelst hvor lejlighed er så god og så smigrende for fordelene som i København.«¹ Dette i modsætning til Jylland, hvor det meste korn efter Høegs opfattelse blev solgt efter kapitelstaksten. Høegh foreslog derfor, at der blev udarbejdet to kapitelstakster for Sjælland, een for København og opland, hvilket vil sige København, Roskilde, Frederiksborg, Kronborg og Hørsholm amter, og en anden for de øvrige sjællandske amter. Grundlaget for den specielle københavnske kapitelstakst skulle være et gennemsnit af Københavns torvepriser fra november—januar på det gode, rene korn, og »med 1 fjerdingkar på tønden, siden der ved torvekøb altid vindes overmål, og mange købere søger torvene for dette overmåls skyld, og ser ofte mere på samme end på kornets godhed og renhed.«² Med andre ord mener Høegh, at der til den københavnske middelpriis pr. tønde skal lægges prisen på 1 fjerdingkar for at få kapitelstaksten. Følgelig må handelspriserne på torvene i København gælde den anordnede ordinære strøgne tønde på 144 potter,³ og køb af landgilde- og tiendekorn til handelspriserne altså give køberen en gevinst lig opmålet, som åbenbart følger afgiftskornet.⁴ Den gejstlige landøkonom fortsætter: »I Jylland er det antaget, om med eller uden grund ved jeg ikke, at mål efter kapitelskøb er 1 fjerdingkar på tønden, hvilket man enten må give på hver tønde, eller på 32 tønder levere en

¹ *Oeconomiske Annal.* bd. 1, 371.

² *Ibid.*, 374.

³ Fr. Skrubbeltrang tolker forslaget således, at grundlaget skal være prisen med opmål »ligesom ved torvekøb« (Op. cit., 247). Det er dog næppe rigtigt, at opmålet var gængs i torvehandel.

⁴ Oplysende i denne forbindelse er bagermester Haysens promemoria *Hvor meget mel og brød kan en vis mængde korn give afgivet* i den af 6. juni 1809 nedsatte kommission vedrørende brødtaksten og trykt i *Den oeconomiske Correspondent*, 1818, 122 ff. Bagermesteren kritiserer heri en vejning af hvede fra Stevnsherred, hvorefter tøndens beløb sig til 13½ lispund, og mener, at denne høje vægt kan være fremkommet ved, at man har glemt at eftermåle hveden og har taget den, »ligesom bønderne har bragt den; men landværts indførte kornvarer, og især langvejs fra, har næsten altid overmål.«

hel tonde. Begge dele har jeg gjort under min handel efter kapitelstakst der.¹ Høegh havde været præst i Hillerslev og Kåstrup sogne i Thy fra 1773 til 1783, da han forflyttedes til Gentofte, og hans oplysninger supplerer eksemplerne foran nævnt fra Lindenberg godsarkiv.

Lad os slutte denne påvisning af forbindelsen mellem kapitelstaksten og kapitelsmålet med et eksempel fra det 19. århundrede. I 1850'erne drøftedes kapitelstaksterne ivrigt. På rigsdagen fremdroges i 1857, i forbindelse med et forslag om nogle forandringer i måden, hvorpå kapitelstaksten bestemmes, forskellen mellem præsternes og byunderøvrighedernes indberetninger om kornpriserne, hvilke på dette tidspunkt dannede grundlaget for udregningen af de årlige kapitelstakster. Denne forskel havde længe været en anstødssten og forklaredes almindeligvis med en henvisning til kirkernes stilling som tiendemodtagere og deraf følgende interesse i høje priser. Folketingsmand, pastor C. E. Møller (Odenses amts 3. kreds) erkendte under debatten, at herredsfogedernes indberetninger i reglen lå lavere end præsternes, gennemsnitlig 1 mark, men fremhævede, at årsagen hertil var, »at så godt som alle tiende-foreninger, idet mindste alle de, jeg kender, hjemler tiendetagerne ret til at modtage korn med topmål, det vil sige et fjerdingkar korn til overmål, for det såkaldte hårde korn og 1½ fjerdingkar til overmål for havren. Dersom tiendetagerne tager hensyn til topmålet, så fremkommer derved den mark, hvorom der er tale.«²

Spørgsmålet om top eller ikke-top er imidlertid ikke det eneste metrologiske usikkerhedsmoment, når det gælder om at fixere kornets pris, også kornets »tæthed« i tønden, d. v. s. i hvilken grad det er sammenrystet, spiller ind og afslører sig i udtrykkene »stærkt eller sat mål« og »løst mål«. Forordningen af 1683 bestemte, at kornet ikke måtte »skuddes« i tønden; men det ligger i sagens natur, at dette måtte bero på et skøn — samt på håndelaget. »Måleren kan,« siger en fagmand i begyndelsen

¹ Høeg: Op. cit., 375.

² Rigsdagstidende, Forhandlinger paa Folkethinget 1857, spalte 688. C. E. Møller forudsatte en pris af 5 rd 2 mk pr. tonde korn.

af det 19. århundrede, »ved at sætte tønden skævt og ved at lade sæden glide af skuffen langs med stavene af tøndens, og altså drysse det i tøndens, give 1 tønne nogle pund mindre vægt, end når han holder kornet sammen på sin store skuffe, og slipper det på en gang i tøndens.«¹ Hvor stor en forskel, der kunne være mellem det mere eller mindre løse og det satte mål i tøndens, kom frem, da Rentekammeret i 1780'erne tog spørgsmålet op med særlig henblik på leverancer og transport af det kgl. magasin-korn. Man regnede ud, at der ved den almindelige, vilkårlige målingsmetode for rug var tale om differencer mellem 4,5 til 6 % og for havre helt op til 12 %.² Grundlaget for udregningerne var en række praktiske forsøg, der fandt sted i løbet af årene 1784—87 på forskellige kornmagasiner i København — amtstuens kornmagasin i Citadellet, Proviantgården, Børsens lofter, Bryghusets og bager Wewers lofter — og forsøgene resulterede i en forbedret målingsmåde, hvorved forskellen mellem løst og fast mål for alle kornsorter blev nedsat til under 1 %. Æren herfor tilkom Henrik Gerner, som siden 1785 deltog i forsøgene og som i 1787 fik plads i den i samme anledning nedsatte kommission med medlemmer fra Rentekammeret, Dansk Kancelli og Københavns magistrat. Det lykkedes efter gentagne forsøg Gerner at konstruere en maskine — en slags tragt — som kunne anbringes ovenpå korntønden og således beskaffen, at den sikrede en jævn gennemsivning af kornet med deraf følgende ensartet »tæthed« i tøndens, uanset hvor fast eller løst måleren håndterede sin skuffe. Der blev lagt vægt på, at maskinen var billig, dertil at den var tilpas hurtig i drift og ikke sinkede målingen unødigt, samt endelig så let og mobil, at den kunne anvendes såvel på kornlofterne, som på skibene i havnen. Interessant er det, at man i forbindelse med de nævnte forsøg konstruerede et par nye korntønder, der var lavere end sædvanlig, dels fordi man derved lettere kunne måle uden at behøve at løfte skuffen så højt, dels fordi man også syslede med tanken

¹ Bagermester Haysens pro memoria, op. cit., *Den oeconomicke Correspondent*, 1818, 122 ff.

² Ove Malling: Tale til Erindring om Henrich Gerner (1788), 82—83.

om at forsyne tragten med en rand »på det bondens korn ej skulle spildes når han hældte det af sækken i maskinen.«¹

Kommissionens arbejde resulterede i plakaten af 22. aug. 1788, hvorefter alt sat mål i handel og vandel med korn blev afskaffet, og det løse mål ophøjet til det eneste lovlige. I den følgende tid blev der sendt modeller af Gerners tragt ud til alle kgl. magasiner og toldsteder, hvorefter enhver, som ønskede det, kunne lade tragte fremstille til eget brug. Såvidt vides kom Gerners maskine dog ikke til at spille nogen større rolle i praksis.² Der lød fortsat klager over forskellen i måling af korn »formedelst den måde, hvorpå kornet enten øses eller hældes i tønden.«³

Et væsentligt træk i landbrugsreformerne i slutningen af det 18. århundrede var forsøget på at forbedre kornets kvalitet. Denne side af reformerne afspejler sig i kornmålet derved, at man ved at kombinere tøndemålet med en vægtopgivelse søger at finde frem til et mere præcist udtryk for kvaliteten. Forordningen af 21. okt. 1791 åbnede vej for brug af vægt i kornhandelen. Herefter var det ved køb og salg af kornvarer tilladt enhver at sætte prisen enten efter vægt eller mål, eller eventuelt efter både vægt og mål, således at man ved køb og salg af et større parti stikprøvevis vejede en eller flere tønder i partiet, og en eller flere skæpper eller potter, når det drejede sig om mindre kvanta. Loven opstillede den generelle regel, at såfremt parterne ikke udtrykkelig havde aftalt, at kornet skulle leveres efter vægt, var køberen i tvivlstilfælde pligtig at modtage kornet efter mål på den i plakaten af 22. aug. 1788 foreskrevne måde. Motiveringen for forordningen var den, at »det lette og urene korn indtager ligeså meget rum som det kærnefulde og vel rensede, hvorimod dette sidste naturligvis vejer mere end hint.«

¹ RA. Rentek.: Kammerkancelliet VI 8, Korn og Fourage: Dok. vedk. kornmålingsforsøg foretagne på Proviantgården i året 1787.

² Fr. Thaarup: Kort Oversigt over Korn-Produktionen og Korn-Handelen i den Danske Stat (1820), 43.

³ Bertram: Maal og Vægt af Sæd i Forening, i *Den oekonomiske Correspondent*, (1817), 89 ff.

Ideen at søge kornets kvalitet bestemt ved en vægt er for så vidt ikke ny. Man finder den i reglerne for fastsættelsen af taksterne på befolkningens vigtigste levnedsmiddel, brødet. Således hedder det i skråen for Københavns bagerlaug af 23. juni 1683, at taksten og vægten af hvedebrød skal beregnes således, at der af 1 tønne lollandsk hvede kan udkomme $7\frac{1}{2}$ lispund fint mel, og i et kgl. reskript af 7. august 1776 hedder det, at de kornpriser, som skal lægges til grund for beregningen af den københavnske brødtakst, skal knytte sig til en hvedetønne på minimalt 13 lispund og en rugtønne på minimalt 12 lispund. 1776-reskriptet, der blev udarbejdet på grundlag af et større erfaringsmateriale, bestemte endvidere, at af 1 tønne hvede skulle der males 8 lispund 8 pund sigtet rugmel eller 12 lispund groft rugmel.

Selvom man var klar over, at vægten alene ikke indicerede kornets kvalitet, hilstes 1791-forordningen med tilfredshed af de landøkonomiske skribenter, hvoraf flere ønskede at gå et skridt videre og gøre vægtprincippet enerådende, således Gr. Begtrup, der hævdede nødvendigheden af at højne det danske korns kvalitet og i den forbindelse pegede på den mistrøstige kendsgerning, at dansk byg og havre stod nederst blandt kornvarer, under skidden sæd, i de ugentlige noteringer fra Londons kornbørs.¹ Vægtprincippet kan også spores i praksis. Rente-kammeret indførte det i sine årlige kornlicitationer i 1790'erne,² og i 1816 bekendtgjorde købmandslauget i Ålborg, at dets medlemmer havde aftalt kun at købe korn til handel og udførsel efter vægt, samt ved købene at holde sig til kvaliteter over en vis vægt.³ Godsforvalter F. N. Trojel foreslog i 1817, at udførsel af kornvarer til det fremmede kun skulle være tilladt efter vægt,⁴ og en anonym forfatter udtrykte samme år det patriotiske håb, at Norges adskillelse fra Danmark med tiden ville

¹ Gr. Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Moen*, I (1803), 144 ff.

² Hoegh: *Op. cit.*, 376.

³ Thaarup: *Op. cit.*, 43.

⁴ *Den økonomiske Correspondent*, 1817, 304—306.

få den gavnlige indflydelse på kvaliteten af vort lands korn, at de handlende gennem en vægteklausul og dermed følgende pris-differentiering nødte bonden til at beflitte sig på en renere vare, nu da man ikke længere kunne afsætte urent og blandet korn til Norge uden tab.¹ Ved kgl. resolution af 23. sept. 1818 blev det endvidere bestemt, at alle kornleverancer til det offentlige, som fremtidig liciteredes, skulle ske efter vægt, nemlig mindst 12 lispund for rug. Endelig må også nævnes det arbejde, som det kgl. Landhusholdningsselskab ydede dels med hensyn til at få fremstillet en praktisk anvendelig kornvægt, som man allerede havde det i England og Holland, hvilket lykkedes i 1816 (instrumentmager F. A. Thieles vægt)² dels ved i de siden 1802 udarbejdede og trykte amtsbeskrivelser som punkt 15 at stille et spørgsmål om vægten af 1 tønne af de forskellige kornsorter som udtryk for disses kvalitet.³

Trods de ihærdige bestræbelser lykkedes det ikke at få tønden afskaffet. At måle kornet vedblev at være både det mest bekvemme og hurtigste i handelen. Hertil kom det problem, at fastsættelsen af en minimal kvalitetsvægt ved afgifter og ydelser måtte variere fra egn til egn og fra år til år. Man ser da også det forslag fremsat, at ligesom kapitelstaksten sættes årligt bør der årligt sættes kornvægte.⁴ Hermed er vi tilbage ved kapitelstaksten. Såvel af pastor Høeghs betragtninger som af diskussionen på rigsdagen 1857 fremgår det, at usikkerhed med hensyn til kornets kvalitet var endnu mere afgørende ved prisfastsættelsen end forskellen mellem almindelig mål og kapitelsmål. Høegh mener, at kapitelstakstens retningsgivende funktion i kornhandelen i Jylland er betinget af, at den anses sat på det bedste korn, således at enhver, som slutter handel efter den, erkender sig forpligtet til at levere det bedste og reneste korn. Han efterlyser derfor en instruks, der offentlig

¹ *Den oeconomiske Correspondent*, 89 ff.

² Landhusholdningsselskabets Skrifter, nye samling, 4. bd., 1817, 496.

³ Svend Aakjær: *Maal og Vægt*, i *Nordisk Kultur* XXX (Stockholm 1936), 215; jfr. Bergsoes statistik 1847.

⁴ Bertram i *Den oeconomiske Correspondent*, 1817, 89 ff.

tilkendegiver vægten på enhver tønne korn med et fjerdingkars opmål, som kapitelstaksten skal sættes efter, og foreslår selv de rigelige vægte af 14 lispund for 1 tønne hvede, $12\frac{1}{2}$ lispund for 1 tønne rug og 11 lispund for 1 tønne byg.¹ 50 år senere foreslår Tscherning på rigsdagen at vægten skal indgå som et oplysende moment ved bestemmelsen af kapitelstaksten. Han ønsker den danske vægt anvendt og henviser til praksis ved de offentlige licitationer, hvorimod handelsmanden Alfred Hage peger på den skik eller uskik, at meget korn i Danmark handles efter hollandsk vægt.²

Et par år efter, at den store forordning i 1683 var udstedt, skrev en landsmand følgende hyldest til majestæten:³

En fuldkommen vægt og mål
 hvor retfærdigheds punkter
 har passet og lignet
 alting til prikke
 sælgeren uden fordel
 køberen uden skade
 ingen til fortræd og fortrydelse

og sandt at sige indtager det af Ole Rømer inspirerede værk en fornem plads i naturvidenskabernes historie. For kornmålets vedkommende lagde samfundsmæssige hensyn sig imidlertid hindrende i vejen for uniformiteten, og trods eentydigheden i målet lovfæstedes den gamle regel, at landgildemål er topmål, hvorved man fik en forskel mellem korntønden i fri handel og korntønden ved landgilde og tiende. Denne difference er ikke blot lovmæssig, men kan efterspores bl. a. i godsregnskabernes såkaldte kapitelsmål og er formodentlig helt eller delvist blevet

¹ Hoegh: op. cit., 375.

² Rigsdagstidende, Forhandlinger paa Folkethinget, 1857, sp. 684 ff. Jvf. hermed at den hollandske kornvægt introduceres i 1853 i de trykte »Priser paa Varer i Partier til Udførsel i Rigsbankpenge« udgivet af Stadens mæglere. Kgl. Bibl.

³ J. Dinesen: Danske Matricul Regning, 1. januar 1687, cit. Kirstine Meyer, anf. værk, 3.

indkalkuleret i kapitelstaksterne. Man må derfor ved en sammenligning af kapitelstaksterne med de frie handelspriser erindre sig denne forskel, som bevirker at taksterne *eo ipso* må ligge en kende højere. Nok så interessant er imidlertid de nye krav, som i slutningen af det 18. århundrede stilles til kornmålet og som utvivlsomt er betinget af de ændrede forhold i landbruget og kornhandelen; denne ændring af kornmålet fra et rent rummål til et kombineret rum- og vægtmål er ikke noget udpræget dansk fænomen. Den spores allerede tidligere i England og Holland, og viser målet som en levende funktion af varen. Tillige som et menneskeværk og derfor skrøbeligt. »Du skal få troldmanden for en skæppe penge,« sagde lille Claus, »men jeg vil have skæppen topfuld.«

Summary.

The (corn) assizes of the Chapter (*kapitelstaksterne*) are fixed rates for corn, vegetables and other victuals, which were settled every year during the winter in the different dioceses of Denmark. On these the conversion of the tithes in kind into money were based. A great many institutional revenues were regulated by these assizes inter alia those of the churches, and the rates played an important part in the inland corn trade. Making a comparison between the fixed rates for corn and the free prices, *e. g.* the local market prices, it has been taken for granted that the barrel, which was the measure used in assessing the grain rates, has been identical with the statutory barrel. This assumption, however, does not hold good. The two decrees concerning weight and measure of 1683 and 1698 fixed the Danish corn-barrel at 144 Danish *potter* (139.1 liter). It was stated that it should be a level barrel, but these decrees made one important exception. In measuring corn by the payment of rent and tithe, the barrel should be heaped as it had always been. The heaped measure, which is about 4 per cent larger than the level measure, can be traced in the accounts of the estates during the 18th century, where it appears in connection with the sale of rent-corn at fixed rates. From the discussion about the assessment of the rates at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries it can furthermore be seen that the difference between the heaped and the level

measures has been taken into consideration. From this it appears that the fixed rates must be higher than the free prices. The uncertainty regarding the measure of the barrel is not the only difficulty in dealing with the assizes of corn. The prices are also influenced by the way of stowing the corn in the barrel (the so-called loose and compact measure) and last not least, by the quality. At the time that the agricultural reforms occurred at the end of the 18th century the idea arose to replace measure by barrel by measure by weight as a unit of measurement. This was considered a technical improvement by which the quality of the Danish corn could be improved. This is a striking illustration of the interaction between commodity and measure.
